

बाल साहित्य

BAL-SAHITYA

Annual of the Nepalese Society for Children's Literature

लेखक

१. बालसाहित्य र शान्ति	प्रा.डा. चूडामणि बन्धु
४. बालसाहित्यको उत्थानमा सम्पादकको दयित्व	जनकप्रसाद हुमागाई
१४. बालविनोदको माध्यमका रूपमा गाउँखाने कथा	कपिल लामिछाने
१७. बालसाहित्यको माध्यमबाट शान्तिको सम्बर्धन	महेश वाशिष्ठ
२०. नेपाली बालकाव्य : स्थिति, ढाँचा र प्रगति	डा. महादेव अवस्थी
६. शान्तिको सन्दर्भमा बालसाहित्यको भूमिका	आशाकाजी सेवक
७. बालसाहित्यका सन्दर्भमा हुनुपर्ने सांस्कृतिक विधाहरू	डा. गितु गिरी
८. बालसाहित्यक र संस्कृति : सन्दर्भमा बूँदरानाका कविता	भीमनारायण रेग्मी
९. नेपाली बालसाहित्यको पुस्तकको बजार	ददिन पाण्डे
१०. बालसाहित्य र बाल अधिकार	विष्णु भट्ट
११. नेपाली बालसाहित्यमा लेखनाथ पौड्यालको योगदान	नारायणप्रसाद खनाल र
गोविन्दराज विनोदी
१२. बाल सम्बन्धी उखान र तिनको प्रयोग	शिवप्रसाद पौड्याल
१३. नारायणी अञ्चलमा बालसाहित्यको रेखाङ्कन	सञ्जय साह
१४. बालसाहित्यको माध्यमबाट शान्तिको सम्बर्धन	मधुसूदनप्रसाद घिमिरे
१५. नेपालका बालसाहित्य र नेबसास	पोष चापागाई
१६. बालसाहित्यको माध्यमबाट शान्तिको सम्बर्धन	श्रीमती ज्योति अधिकारी
६३ कृति समीक्षा	ध्रुव घिमिरे

सम्पादक मण्डल

प्रधान सम्पादक : चूडामणि बन्धु

सम्पादकहरू : ध्रुव घिमिरे र रामबाबु सुवेदी

Chief Editor: C.M. Bandhu

Editors: Dhruva Ghimire and Ram Babu Subedi

नेपाल बालसाहित्य समाज

Nepalese Society for Children's Literature

Nepalese Society for Children's Literature

NESCHIL was established in 1987 with a view to promote children's literature and reading activities in Nepal bringing together the writers illustrators, editors, librarians and teacher of children's books as well as publishers and experts involved in children's activities.

Executive Committee for 2001-2004

President	:	Dr. C. M. Bandhu
V. President	:	Mr. Bishwambar Chanchal
G. Secretary	:	Mr. Victor Pradhan
Secretary	:	Mr. Tej Prakash Shrestha
Treasurer	:	Ms. Sharada Adhikari
Member	:	Mr. Janak Prasad Humagain
Member	:	Mr. Dhruva Ghimire
Member	:	Mr. Rambabu Subedi
Member	:	Dr. Mahadev Avasthi
Member	:	Mr. Amar Kumar Pradhan
Member	:	Mr. Shashwat Parajuli

BAL-SAHITYA is annual journal of Nepalese Society for Children's Literature, which publishes articles and reviews of children's literature and reading in Nepali and English languages, the views expressed there in are those of the authors and do not necessarily carry the opinions of **NESCHIL** and of the editors.

Contributions, reviews, notices and announcements should be sent to the editor **BAL-SAHITYA, NESCHIL, Post Box No. 1488, Kathmandu, Nepal**. Contributors receive two copies of the journal gratis and additional ones at cost price. Members of the society are entitled to receive copy of its journals gratis and other publications of the Society at concessional rates.

Library subscriptions, order for current and back issues of the journal and other publications and application forms for membership should be addressed to the **General Secretary, Nepalese Society for Children's Literature, Post Box No. 1488 Kathmandu, Nepal**.

Contents of Bal-Sahitya - 15 (2004)

1. Children's Literature and Peace
- *C. M. Bandhu*
4. Responsibilities of the Editors in the Development of Children's Literature
- *Janak Prasad Humagain*
18. Promotion of Peace through Children's Literature
- *Mahesh Basistha*
20. Nepali Children's Poems
- *Dr. Mahadev Avasthi*
22. The Role of Children's Literature in Promoting Peace
- *Aasha Kaji Shewak*
25. Cultural Genres in the Context of Children's Literature
- *Dr. Gitu Giri*
28. Cultural Aspects of Bund Rana's Poems
- *Bhim Narayan Regmi*
35. Marketing of Nepali Children's Literature
- *Dadin Pandey*
40. Children's Literature and Children's Rights
- *Bishnu Bhatta*
43. Contribution of Lekhnath Paudel in Nepali Children's Literature
- *Narayan Khanal, Govinda Raj Binodi*
46. Proverbs on Children and their use
- *Shiva Paudel*
50. Children's Literature in Narayani zone
- *Shanjaya Shah*
52. Promoting Peace through Children's Literature
- *Madhusudan Pr. Ghimire*
55. Children's Literature in Nepal and NESCHIL
- *Posh Chapagain*
58. Promoting Peace through Children's Literature
- *Jyoti Adhikari*

Book Reviews

62. Shabda Gyan
- *Dhruva Ghimire, Tej Prakash Shrestha*
63. Chataki ko Bandar
64. Gulaf Ra Siundi

बालसाहित्य र संस्कृति : सद्धर्मा बूँद रानाका कविता

भीमनारायण रेग्मी

१. परिचय

यस पत्रमा बालसाहित्य र संस्कृतिको परिचय प्रस्तुत गरिएको छ, बालसाहित्य र संस्कृतिबीच के सम्बन्ध छ स्पष्ट पारिएको छ, संस्कृतिको प्रयोग बालसाहित्यमा कसरी हुनसक्छ र त्यसलाई कसरी हेर्ने भन्ने आधार प्रस्तुत गर्दै बूँद रानाका कवितामा संस्कृतिको प्रयोग कस्तो छ भनेर हेरिएको छ, अन्त्यमा समग्र अध्ययनको निष्कर्ष प्रस्तुत गरिएको छ।

२. बालसाहित्य

बालसाहित्यको अध्ययन गर्नुअघि बालसाहित्य के हो भन्ने प्रश्न उत्पन्न हुन्छ। कुनै कुरालाई परिभाषित गर्नु सजिलो काम होइन तर त्यसबारे स्पष्ट भने हुनैपर्छ। यसका लागि नेपाली बालसाहित्यका अध्ययनकर्ताहरू मध्येबाट व्यक्त बालसाहित्यसम्बन्धी विचारहरू हेरी - बन्धु र अरू (२०४२) बाट-

बालकहरूका लागि लेखिएको साहित्य नै बालसाहित्य हो। बालसाहित्य बालबालिकाहरूको रुचि, आवश्यकता र मनोविज्ञानलाई ध्यानमा राखी अरूद्वारा लेखिन्छ। (पृ.५)

.....बालसाहित्यअन्तर्गत उनीहरूका निम्ति लेखिएका कथा, कविता, नाटक, उपन्यास, जीवनी आदि साहित्यिक कृतिका साथै सूचनाप्रद कृतिहरूलाई पनि राख्न सकिन्छ। यस्ता कृतिहरूमा इतिहास, भूगोल, विज्ञान आदि विषयका कृति पर्दछन्। (पृ.६)

बालसाहित्यले तीन प्रकारका रचनाहरूको बोझ गराउँछ :-

- १) बालकहरूलाई मौखिक रूपले सुनाउने साहित्य, जस्तै- भोलुङ्गे गीतहरू, बालकविता, गीत र कथाहरू,
- २) बालकहरूले बनाएका साहित्य, जस्तै- बालरचनाहरू र ३) बालकका निम्ति अरूले रचेको साहित्य, जस्तै - भोलुङ्गे गीतहरू, बालकविताहरू, दन्त्यकथा, गाउँखाने कथाहरू र अन्य कतिपय अभिव्यक्तिहरू। (पृ.८)

अर्याल (२०४५) बाट

....संक्षेपमा बालमनोविज्ञानको आडमा बालरुचि अनुकूलको नैतिक, आध्यात्मिक, बैज्ञानिक चेतना दिने, राष्ट्रिय वातावरणयुक्त, बालसमस्यालाई ध्यान दिएर लेखिएको, बालउमेर अनुसारको सिर्जनात्मक साहित्यिक रचना नै बालसाहित्य हो भन्न सकिन्छ। (पृ.१५)

हुमागाई (२०५६) बाट-

....उनीहरूको अभिरुचिअनुसार अध्ययन गर्न सघाउ पुग्ने पठनपाठनका निम्ति उल्लेखनीय माध्यमका रूपमा उपयोगी सिद्ध मानिएको वा स्थापित भएको पठनसामग्री बालसाहित्य हो। (पृ.१६)

उपर्युक्त धारणाहरूमध्ये बन्धु र अरू (२०४२) बाट लिइएको पहिलो उद्धरणमा 'लेखिएको' र 'अरूद्वारा' शब्दहरूको प्रयोग भएको छ र अर्याल (२०४५) को उद्धरणमा पनि 'लेखिएको' शब्द परेको छ। तर यसलाई बन्धु र अरू (२०४२) को तेस्रो उद्धरणले काटेको छ। त्यसअनुसार बालसाहित्य मौखिक हुन सक्छ र बालकहरूबाटै बनाइएको पनि हुन सक्छ। त्यस्तै, बन्धु र अरू (२०४२) को दोस्रो उद्धरणमा विभिन्न विधाका साहित्यिक कृतिका साथै इतिहास, भूगोल, विज्ञान आदि विषयका सूचनाप्रद कृति पनि बालसाहित्य अन्तर्गत पर्दछन् भनिएको छ भने हुमागाई (२०५६) को उद्धरणमा प्रयुक्त 'पठनसामग्री' शब्दले पनि साहित्यिक र गैर साहित्यिक दुवैपरी कृतिलाई समेटेको छ। तर अर्याल (२०४५) को उद्धरणमा भने 'सिर्जनात्मक साहित्यिक रचना नै' बालसाहित्य मानिएको छ।

यस कार्यपत्रमा चाहिँ 'बालकहरूका लागि तयार पारिएको साहित्य' लाई बालसाहित्य मानिएको छ। त्यसैले यो - १) बालकहरूका लागि हुन्छ, २) मौखिक वा लिखित दुवै हुन सक्छ, ३) यसको रचनाकार बालक वा प्रौढ जोसुकै हुन सक्छ, ४) यो साहित्यिक कृति नै हुनुपर्छ।

बालकहरूका लागि लेखिएका वा तयार पारिएका साहित्य तर विषयका सूचनाप्रद कृतिहरूलाई बालसाहित्य अन्तर्गत समावेश

नगरी बालवाङ्मय अन्तर्गत राखिनु उपयुक्त ठहर्छ। यो बालसाहित्यको कविता विधासँग मात्र सम्बन्धित विषय भएकाले सिङ्गो बालसाहित्यको परिभाषाबारेको चर्चा जरुरी थिएन तर बालसाहित्यसम्बन्धी कुनै पनि अध्ययनमा यसबारे स्पष्ट हुनु आवश्यक देखिएकाले यसलाई प्रासङ्गिक ठानिएको हो।

३. संस्कृति

संस्कृति शब्दको अर्थ निकै व्यापक र विस्तृत छ। यसले भौतिक र अभौतिक सम्पूर्ण मानवीय प्राप्तिलाई समेट्छ। संस्कृतिलाई हेर्ने दृष्टिकोण पनि विभिन्न छन्। यसैले संस्कृतिका अनेकौँ परिभाषाहरू छन्। संस्कृतिको विस्तृत चर्चा यस पत्रको उद्देश्य होइन। यहाँ अध्ययन गर्न लिइएका बालकविताहरूको विश्लेषण गर्ने आधारका रूपमा संस्कृतिलाई लिइएको छ। त्यसैले यहाँ स्पष्टताका लागि संस्कृतिबारे - खासगरी संस्कृतिसँग सम्बन्धित ती पक्षहरू जसलाई यस पत्रमा उपयोग गरिएको छ - तीबारे सङ्क्षेपमा चर्चा गरिन्छ।

३.१ अर्थ

संस्कृतिको अर्थबारे केही विद्वान्का धारणा हेरौं - सामाजिक समूहको साझा मूल्य, विश्वास, मानक, विचारधारा, प्रथा र प्राविधिक ज्ञान (Marvin, 1995 : 283)

भौतिक र मानसिक दुवै मानव व्यवहारका लागि सामाजिक रूपले हस्तान्तरित नियमहरू (Donath, 1995:292)

मानवीय परम्परा र प्रथाहरू जुन सिकाइका माध्यमबाट पुस्ताहरूबीच हस्तान्तरित हुन्छ समाजका सिकिएका र सामूहिक विश्वासहरू (Ekkis-Lopez, 1995 :296)

समाज र मानिसका रूपान्तरणकारी क्रियाकलाप र तिनको परिणाम (चापागाई, २०५९ : ९८)

उपर्युक्त उद्धरणहरूबाट संस्कृतिबारे निम्नलिखित कुराहरू स्पष्ट हुन्छन् -

१) संस्कृति सामाजिक समूहको साझा कुरो हो, २) यो भौतिक र अभौतिक (मानसिक तथा अभिव्यक्तिगत) दुवै किसिमको हुन्छ, ३) यो सिकिएको हुन्छ, ४) यो पुस्ताहरूबीच हस्तान्तरित हुन्छ, ५) यो समाज र मानिसका रूपान्तरणकारी क्रियाकलाप र तिनको परिणाम हो।

यस पत्रमा संस्कृतिलाई यसै रूपमा लिइएको छ।

३.२ संस्कृति : सार्वभौम वा विशिष्ट

संस्कृति मानव जातिसँग सम्बन्धित कुरो हो। संसारमा मानिसहरूबीच एकरूपता छैन, विभिन्नता छ। यसै सन्दर्भमा संस्कृतिलाई जातिको पहिचानका रूपमा लिइन्छ। जब यो जातिसापेक्ष हुन्छ, स्वतः विशिष्ट हुन्छ। त्यसो भए तापनि संस्कृतिका केही सार्वभौम तत्त्वहरू हुन्छन्, जुन सबै संस्कृतिहरूमा पाइन्छन् र हरेक संस्कृतिका अङ्ग हुन्छन्। हर्सकोवित्स (१९८६:११३) का अनुसार संस्कृतिका सार्वभौम तत्त्वहरू निम्नानुसार छन् -

भौतिक संस्कृति तथा त्यसका मान्यता, प्रविधि, अर्थशास्त्र, सामाजिक संस्थाहरू, सामाजिक सङ्गठन, शिक्षा, राजनैतिक संरचनाहरू, मानव तथा ब्रह्माण्ड, विश्वास प्रणालीहरू, शक्ति को नियन्त्रण, सौन्दर्यशास्त्र, चित्र तथा मूर्तिकला, लोकवार्ता, सङ्गीत, नाटक तथा नृत्य र भाषा।

संस्कृतिका उपर्युक्त तत्त्वहरू सबै सामाजिक समूहमा हुन्छन् तर ती उक्त समूहपिच्छे भिन्न र विशिष्ट हुन्छन्।

३.३ भौतिक र अभौतिक संस्कृति

संस्कृतिलाई भौतिक र अभौतिक संस्कृतिमा छुट्याइन्छ। मानवनिर्मित सम्पूर्ण भौतिक बस्तुहरू भौतिक संस्कृतिभित्र पर्दछन्। मानवीय उत्पादनका साधनहरू, यन्त्र-उपकरणहरू, कलाका भौतिक रूपहरू र मानवले उपभोग गर्ने वा प्रयोग गर्ने सबै भौतिक बस्तुहरू भौतिक संस्कृतिका अङ्ग हुन्। यसबाहेक मानवनिर्मित सबै अभौतिक बस्तुहरू -सामाजिक, राजनैतिक संस्था र प्रणालीहरू, नियमकानूनहरू, विश्वासप्रणालीहरू, सामाजिक व्यवहारहरू, भाषा, साहित्य, कला र बौद्धिक सम्पत्तिहरू- अभौतिक संस्कृतिका अङ्ग हुन्।

३.४ सांस्कृतिक सापेक्षतावाद र जातिकेन्द्रितता

सांस्कृतिक सापेक्षतावाद र जातिकेन्द्रितता संस्कृतिलाई हेर्ने दुई भिन्न दृष्टिकोणहरू हुन्। संस्कृतिका कुनै पनि पक्षको मूल्याङ्कन त्यसै संस्कृतिका सापेक्षतामा गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता सांस्कृतिक सापेक्षतावाद हो। यसका विपरीत एउटा संस्कृतिका कुनै पनि पक्षको मूल्याङ्कन अर्को संस्कृतिविशेषलाई आधार मानी गर्ने दृष्टिकोण जातिकेन्द्रितता हो (हेर्नु : Marvin, 2005 : 283)।

३.५ सांस्कृति र भाषा

संस्कृति निरन्तर परिवर्तनशील छ। मानवीय आवश्यकता, चिन्तनको विकासको गति र दिशा, बैज्ञानिक उपलब्धि र त्यसले जीवनशैलीमा ल्याएका परिवर्तनहरू आदि कारणले गर्दा संस्कृतिका भौतिक र अभौतिक दुवै पक्षमा परिवर्तन देखिन्छ। संस्कृति मानव जातिको विगत, वर्तमान र भविष्य पनि हो। त्यसैले अग्रवाल (१९७९:५) "संस्कृति मानिसको भूत, वर्तमान र भावी जीवनको सर्वाङ्गपूर्ण प्रकार हो" भन्दछन्।

३.६ संस्कृति र भाषा

भाषा संस्कृतिको अङ्ग हो भनियो भन्ने तर भाषा र संस्कृतिको सम्बन्ध यति मात्रै होइन। भाषा संस्कृतिको संवाहक पनि हो। संस्कृतिको अध्ययनमा भाषा र भाषाको अध्ययनमा संस्कृतिको अध्ययन उत्तिकै महत्वपूर्ण छन्। यसैले भाषा र संस्कृतिमध्ये कुनको प्रभाव कुनमा बढी छ भन्ने कुरा अनिर्णित छ। (हेर्नु: Ellis-Lopez, 1995 :296)

४ संस्कृति र बालसाहित्यबीच सम्बन्ध

बालसाहित्य र संस्कृतिबारेका उपर्युक्त चर्चाका आधारमा संस्कृति र बालसाहित्यबीचको सम्बन्धलाई निम्नलिखित बुँदाहरूमा हेर्न सकिन्छ -

- १) संस्कृतिको संवाहक पनि भाषा हो र बालसाहित्यको माध्यम पनि भाषा हो।
- २) बालसाहित्य मानवनिर्मित हुनाले यो आफै संस्कृति हो भने बाल साहित्यका विविध विषयवस्तु हुन सक्छन् तीमध्ये संस्कृति पनि एउटा हो।
- ३) बालबालिकालाई आफ्नो संस्कृतिप्रति जागरूक बनाउनु, उनीहरूलाई सामाजिक व्यवहार सिक्नु र उनीहरूको असल भविष्य निर्माण गर्नु बालसाहित्यको प्रयोजन भएकाले यो संस्कृतिका विगत, वर्तमान र भविष्य तिनै पक्षसँग सम्बन्धित छ।

५. बूँद रानाका कवितामा संस्कृति

साहित्यका बृहत् आयामका विधामा भै फुटकर कवितामा संस्कृतिको विस्तृत चर्चा र प्रस्तुति गरिँदैन र त्यो सम्भव पनि हुँदैन। तर फुटकर कवितामा पनि प्रसङ्गबस संस्कृतिका केही पक्ष प्रस्तुत गर्न सकिन्छ। यहाँ बूँद रानाका दुई बालकविता सङ्ग्रह 'पुष्टकारी' र 'शै गुजी?' भित्रका कविताहरूमा संस्कृतिको अध्ययन गरिएको

छ। अध्ययन सुविधाका लागि उक्त कविताहरूमा पाइने सांस्कृतिक पक्षलाई भौतिक वस्तु, सामाजिक व्यवहार, लोकविश्वास, पुराण र इतिहासका कुरा, बालखेल र बाललोकगीत, भाषा, सांस्कृतिक सापेक्षता, र सांस्कृतिक परिवर्तन जस्ता विभिन्न शीर्षकमा बाँडेर प्रस्तुत गरि एको छ।

५.१ भौतिक वस्तु

बालकवि रानाका कवितामा मानव निर्मित वस्तुहरूको उल्लेख भएको छ। उनका विभिन्न कवितामा आँटी, टौवा, घन्सार, सोली, दियालो, पाटी, डमरु, घण्टा, लौरो, खुर्पा, बन्दुक, भोलुङ्गो आदि वस्तुहरूको उल्लेख भएको छ। ती नेपाली संस्कृतिका अङ्ग हुन्।

५.२ सामाजिक व्यवहार

सामाजिक व्यवहारअन्तर्गत मानिसको परिवारभित्रको, नातासम्बन्धसँगको, सामाजिक रीति, चाडपर्व, पेसागत व्यवहार, पशुपक्षीसँगको व्यवहार आदिलाई लिइएको छ।

परिवारभित्रको व्यवहारबारे कवितामा चर्चा भएको छ। खासगरी संयुक्त परिवार, त्यसभित्र युवा सदस्यले बालबालिका र बृद्धबृद्धाहरूको हेरचाह गर्ने, परिवारका अन्य सदस्यले बालबालिकाहरूप्रति गर्ने व्यवहार, पारिवारिक भगडा जस्ता कुराहरू परिवारभित्रका व्यवहार हुन्। यहाँ लोग्नेस्वास्तीको भगडामा नेपाली समाजमा केकस्ता प्रसङ्ग उठ्छन् भन्ने सन्दर्भमा एउटा उदाहरण हेरौ -

(१) मुसीलाई भन्दथ्यो

छुचुन्द्रोकी छोरी।

.....

मुसोलाई भन्दथी

'चमेरोको जात।'

.....

कान तानी मुसीको

रिसाउंदा मुसो

हतपत्त मुसीमे

समाउँपी कुचो।

(राना, २०५० : 'मुसो र मुसी', पृ.३)

मानिसले परिवारबाहिरका नाताका मानिससँग गर्ने व्यवहारबारे पनि उनका कवितामा चर्चा भएको छ। डोग गर्ने चर्चा भएको यो उदाहरण हेरौं -

- (२) चिष्टी आयो मामाको
चिष्टी बाबा-आमाको ।
डोग आयो मामाका
डोग बाबा-आमाको ।

(राना, २०५० : 'चिष्टी आयो !', पृ.१७)

नेपाली समाजमा खासगरी हिन्दू समाजमा तेह्र दिन क्रिया बस्ने रीतिको कुरा पनि उनका कवितामा आएको छ। यो उदाहरण हेरौं -

- (३) तेह्र दिनका दाजुभाइ

(राना, २०५४ : 'हम्बे तम्बे सय', पृ.१७)

सामाजिक चाड तिहारको पनि उनका कवितामा उल्लेख भएको छ। यो उदाहरण हेरौं -

- (४) आज हो नि औंसी
भोलि आउँछ परेवा
परिस भाइटीका
खबर भन्छ मलेवा
जातोभन्दा ढिकी
ठूलो स्वर फिकी
भट्याउने पैलो
भैलो, भैलो, भैलो ।

(राना, २०५४ : 'आऊ खेलौं भैलो', पृ.३२)

रानाका कवितामा 'हली', 'जागिर', 'चटके' जस्ता पेसासम्बन्धी शब्दहरू परेका छन्। चटकेका बारेमा त एउटा कविता नै छ। यो उदाहरण हेरौं -

- (५) डमरु डमडमडम बजायो
ऊ हेर साथी चटके आयो ।

(राना, २०५० : 'चटके आयो !', पृ.२६)

यसबाहेक कृषि र पशुपालनका प्रसङ्ग पनि विभिन्न कवितामा आएका छन्। परेवापालनको उदाहरण (६) मा हेरौं।

मानिसले घरपालुवा र जङ्गली पशुपंक्षीहरूसँग गर्ने भिन्नभिन्न व्यवहार पनि कवि रानाका कवितामा परेका छन्। परेवालाई मानिसले पाल्ने र चारो दिएर खान बोलाउने गर्छ। त्यो कुरा यस कविताशामा हेरौं -

- (६) कुरकुर परेवा आ । कुरकुर ।
हुरहुर परेवा जा । हुरहुर ।

(राना, २०५४ : 'कुरकुर परेवा', पृ.४)

यसैगरी बाच्छो र पाढालाई नेपालीहरूले माया गर्ने र पील, स्याल, चितुवा र बाघलाई मानिसले लखेट्ने गर्दछन्। यी कुराहरू पनि विभिन्न कवितामा आएका छन्।

५.३ लोकविश्वास

कागले समाचार न्याउँछ, सातो जान्छ र ऐठन हुन्छ भन्ने कुरा नेपाली लोकविश्वासका कुरा हुन्। रानाका कवितामा यी कुराहरू रहेको निम्न उदाहरणले देखाउँछन् -

- (७) गुजी आयो ।
शै गुजी ?
ऊ : त्यहाँ छ ।
शै कहाँ छ ?
आँटीमाथि ।
हेर्छु है ?
सातो जान्छ ।

(राना, २०५४ : 'शै गुजी', पृ.१५)

- (८) साथी मेरी निदरी ।
आँखा भित्र गैकन
सपनीको साथमा
नन्याउनु ऐठन ।

(राना, २०५० : 'यतै आऊ निदरी', पृ.६)

(९) बसी टौवा

काका कौवा

के छ सम्चार ?

खाली छ धन्सार

(राना, २०५४ : 'काका कौवा', पृ.१६)

५.४ पुराण र इतिहासका कुरा

रानाका कवितामा बुद्ध, दस टाउके (रावण), भरत आदि ऐतिहासिक र पौराणिक पात्र र तिनका प्रसङ्गहरूको पनि उल्लेख छ। (हेर्नु : राना, २०५४ : 'हब्बे तब्बे सय', पृ.१७)।

५.५ बालखेल र बाललोकगीत

धुगुती नेपाली समाजमा प्रौढहरूले बालबालिकालाई खेलाउने खेल र यस क्रममा गाइने गीत हो। बुद्धकुताकुरी पैयाँ साना शिशुहरूलाई हातमा लिएर नचाउने खेल र त्यस क्रममा गाइने गीत पनि हो। ताते नानी ताते बालबालिकालाई भर्खर हिँड्न सिकाउँदा गाइने बालगीत हो। बामे सरी बामे बालबालिका भर्खर घस्रन सक्दा उनीहरूलाई प्रेरित गर्न गाइने बालगीत हो। खर्त्याइखुट्टी बालबालिकाहरू आपसमा मिलेर खेल्ने खेल हो। गाउँखाने कयाको शैलीमा बालबालिका प्रश्नोत्तर गर्छन् र खेल्छन्। रानाका कवितामा यस्ता बालखेल, बालखेलगीत र बाललोकगीत परेका छन्। तिनलाई यी उदाहरणहरूमा हेरी -

(१०) धुगुती

बा-सुती

कहाँ सुती ?

गोठामा !

कहाँ उठी ?

कखमा !

(राना, २०५४ : 'बा-सुती', पृ.७)

(११) ताते नानू ताते

ताते बानू ताते

(राना, २०५४ : 'ताते नानी ताते', पृ.१०)

(१२) बुद्धकुताकुरी पैयाँ

बुद्धकुताकुरी पैयाँ !

(राना, २०५४ : 'बुद्धकुताकुरी पैयाँ', पृ.१७)

(१३) बामे सरी बामे

बामे सरी बामे

भोलि टेक्ने माटो

दुवै हातले छामे !

(राना, २०५४ : 'बामे सरी बामे', पृ.१९)

(१४) दुई एकम् दुई

दुई दुना चार

केटाकेटी रमाउने

भन कुन बार ?

- शनिबार !

(राना, २०५४ : 'दुई एकम् दुई', पृ.४३)

(१५) आज शनिबार

आज पन्यो खुट्टी

आऊ साथी हो !

खेलौखर्त्याइखुट्टी !

(राना, २०५४ : 'आज पन्यो खुट्टी १', पृ.२२)

५.६ भाषा

रानाका कवितामा भाषाप्रयोगबाट पनि नेपाली संस्कृति भन्नेको छ। उनको भाषाप्रयोगलाई बालशब्द, अनुकरणात्मक शब्द, जनावर लाई बोलाउने र घपाउने शब्द, शारीरिक प्रतिक्रियाबोधक शब्द र उखान गरी छुट्याउन सकिन्छ।

क) बालशब्द

रानाका विभिन्न कवितामा ताते, आची, बाबा, पापा, बुबु, पाइपुइ, मिठी, चिची, चाचा, नाना, कुचुड खायो, गुजी आदि शब्दको प्रयोग भएको छ।

ख) अनुकरणात्मक शब्द

रानाका विभिन्न कवितामा टलल, खलल, लुगलुग, घुरघुर,

कुरकुर, पिटिक्क, धिटिक्क, फिरिरी, तिरिरी, कुसुरी काँ, खर्न्याखुट्टी, डमडम, छमछम, डिच्च आदि अनुकरणात्मक शब्दको प्रयोग भएको छ ।

ग) जनावरलाई बोलाउने र घपाउने शब्द

रानाका विभिन्न कवितामा कुरकुर, हरहर, सुरी आदि जनावरलाई बोलाउने र घपाउने शब्दको प्रयोग भएको छ ।

घ) शारीरिक प्रतिक्रियाबोधक शब्द

रानाका विभिन्न कवितामा जाडो, गर्मी, पीडा आदि अवस्थामा शरीरमा देखिने प्रतिक्रिया व्यक्त गर्ने शारीरिक प्रतिक्रियाबोधक शब्दको पनि प्रयोग भएको छ । यी उदाहरण हेरौं -

- (१६) सुगुलुग काम्यो बाच्छो
धुरधुर काम्यो पाडो
आच्छु छु छु जाडो
आच्छु छु छु जाडो ।

(राना, २०५४ : 'आच्छु छु छु जाडो', पृ.५)

- (१७) आत्थो थो थो तातो
आत्थो थो थो तातो

(राना, २०५४ : 'जाऊँ शीतलपाटीमा', पृ.३९)

ङ) उखान

रानाका कवितामा उखानहरूको पनि प्रयोग भएको छ । यी उदाहरण हेरौं -

- (१८) भनिरन्छ
कुसुरी काँ
बुझ्यौ कि त
उसको 'आँ ।'

(राना, २०५० : 'हाथो पालो', पृ.१०)

- (१९) नासो छोई पासो ।

(राना, २०५० : 'कल्लो बाटल सेतो पानी', पृ.२२)

- (२०) कमिलोलाई मूतको पहिरो ।

(राना, २०५० : 'गहीरो कुरा', पृ.२३)

- (२१) पुस गयो फासफुस

(राना, २०५४ : 'आच्छु छु छु जाडो', पृ.५)

- (२२) बलियाबाइया माघलाई

बूडाबाडा माघलाई ।

(राना, २०५४ : 'आच्छु छु छु जाडो', पृ.५)

५.७ सांस्कृतिक सापेक्षता :

रानाका कवितामा संस्कृतिको प्रस्तुति पर्याप्त पाइए पनि संस्कृतिको मूल्याङ्कन पाइँदैन तर एक ठाउँमा उनले एउटै खेलको दुई भिन्न भाषिक समुदायमा भिन्नाभिन्नै नाउँ प्रस्तुत गर्दै हरेक कुरालाई हेर्ने संस्कृतिपिच्छे अलगअलग दृष्टिकोण हुन्छ भन्ने देखाउन खोजेका छन् । यो उदाहरण हेरौं-

- (२३) ठाउँ-ठाउँ खेलाडीले

आफ्नै नाउँ दियो

कतै भयो- गुल्ली डन्डा

कतै डन्डीभियो ..

(राना, २०५० : 'डन्डीभियो', पृ. १८)

५.८. सांस्कृतिक परिवर्तन

रानाका कवितामा सेल र पुष्टकारी जस्ता नेपाली समाजका परम्परागत खानेकुराहरूका साथै भर्खरै नेपाली समाजमा लोकप्रिय बन्न पुगेका बिस्कुट, चाउचाउ, चकलेट, चुईगम जस्ता खानेकुरा र परम्पराभन्दा सुघारिएका खेलासामग्रीहरू भाँडाकुटी, पिपरी, पुतली आदिको चर्चा पनि पाइन्छ । यसले उनका कवितामा सांस्कृतिक परिवर्तनको सङ्केत बन्नुपर्ने सन्देश समेत नजानिदो गरी दिएका छन् । यो उनका कविताले देखाउन खोजेको भोलिको संस्कृति हो । सांस्कृतिक परिवर्तन देखाउने यो उदाहरण हेरौं ।

- (२४) बिस्कुट ल्याए हाम्महम्म एकैछिनमा छैन

'रारु ल्याए सपाकसुपुक घेरैवेर हुँदैन

टफी ल्याए हातभरि च्यापच्याप लाग्छ

चुइगमले कति भर्नु मुख मात्रै धाक्छ

ल्याइदिए भाँडाकुटी टुटीफुटी जाने

पी पी गर्ने पिपरीले कान मात्रै खाने
रंगीचंगी पुतसीले रत्न मलाई पाछै

(राना, २०१० : 'यसो भन्छन् पुनिता', पृ. २०)

६. उपसंहार

माथि विभिन्न शीर्षकहरूमा बालसाहित्य, संस्कृति र ती बीचको सम्बन्धबारेको सैद्धान्तिक चर्चापछि बूँद रानाका कवितामा संस्कृतिको प्रयोग छ भनेर चर्चा गरियो। उपर्युक्त समय अध्ययनबाट बूँद रानाका कवितामा विभिन्न ठाउँमा नेपाली संस्कृतिको प्रयोग भएको छ। यस क्रममा उनले भौतिक र अभौतिक दुवै संस्कृतिलाई कवितामा प्रयोग गरेका छन्। अभौतिक संस्कृतिअन्तर्गत सामाजिक व्यवहार, पुराण र इतिहासका कुरा, बालखेल र बाललोकगीत, लोकविश्वास र भाषिक पक्ष रहेका छन्, भाषामा बालबालिकाका शब्द, अनुकरणात्मक शब्द, जनावरलाई बोलाउने र घपाउने शब्द, शारीरिक प्रतिक्रियाबोधक शब्द र उखान रहेका छन्। उनको संस्कृतिलाई हेर्ने दृष्टिकोण सापेक्षावादी छ। उनले विगत, वर्तमान र भविष्यको नेपाली संस्कृति समेत प्रस्तुत गरेका छन् र नेपाली संस्कृतिमा आएको परिवर्तनलाई समेत देखाएका छन् भन्ने निष्कर्ष प्राप्त भएको छ।

सन्दर्भसामग्रीको सूची

अग्रवाल, वासुदेवशरण (१९७१ इ.) 'भूमिका' वासुदेवशरण अग्रवाल (सम्पा.), *संस्कृति और साहित्य*, वाराणसी विश्वविद्यालय प्रकाशन, पृ. ३-७।

अर्याल, अच्युतशरण (२०१४), *नेपाली बालसाहित्यको रूपरेखा*, स्वार्त्वा, : दिल्लीप्रसाद अर्याल।

कटवाल, सीता (२०१०), 'नेपाली बालकविताको अध्ययन', नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. मा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र।

धिमिरे, मोहनप्रसाद, (२०१६), 'बालसाहित्यकार माधवप्रसाद धिमिरे : लखकवि विद्यागत योगदान', नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि.मा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र।

घापागाई, निनु, (२०१९), *सन्दर्भ, संस्कृति र सांस्कृतिक रूपान्तरण*, काठमाण्डौ : विवेक सिर्जनशील प्रकाशन (प्रा.) लि।

जोशी, मेहराप्रसाद (२०१३), 'नेपाली बालसाहित्यमा कृष्णप्रसाद पर

जुलीको योगदान', नेपाली केन्द्रीय विभाग, त्रि.वि. मा प्रस्तुत अप्रकाशित स्नातकोत्तर शोधपत्र।

बन्धु, चूडामणि, नरहरि आचार्य र भिक्टर प्रधान (२०४२), 'नेपाली बालसाहित्यको सर्वेक्षण' त्रि.वि. मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र अध्ययन संस्थान, नेपाली शिक्षण समितिमा प्रस्तुत सर्वेक्षण प्रतिवेदन।

राना, बूँद (२०१०), *पुष्टकारी*, काठमाण्डौ : नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।

----- (२०१४) *छै गुडी ?*, ललितपुर : साभ्र प्रकाशन।

हमागाई, जनकप्रसाद (२०१६) *नेपाली बालसाहित्य*, काठमाण्डौ : सुनकोशी साहित्य प्रतिष्ठान।

Donath, Jackie R. (1955), 'Culture : Material and Expressive Culture' in Magill (1995), pp. 292-5.

Ellis-Lopez, Susan (1995) 'Culture and Language' in Magill (1995), pp. 296-300.

Haque, Mazharul (1995) 'Culture and Technology' in Magill (1995), pp. 301-5.

Magill, Frank N. ed (1995) *International Encyclopedia of Sociology*, London and Chicago : Fitzory Dearborn Publishers.

Marvin, Grace M. (1995) 'Cultural Relativity Versus Ethnocentrism' in Magill (1995), pp. 283-7.

[In this paper written by Mr. BhimNarayan Regmi on the poems of Mr. Bund Rana the relationship between children's literature and culture is highlighted. He explains how literature includes elements of culture in children's literature and the bases of analysing the elements of culture included in children's literature. Most importantly, it focuses on how culture has been put in children's literature in Bund Rana's Poems. Bund Rana is a renowned poet for children and published two books of poems for children. In these collections he has included several aspects of Nepali culture including folk beliefs, life-styles, festivals and other aspects of Nepalese life which have lost attraction with the advent of modern technology. At the same time, he has presented several things of interest for children. Through children's literature, Bund Rana has vividly picturised the cultural aspects of Nepali society.]